

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 8/1 2019 s. 197-229, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE BALIK

Cenk AÇIKGÖZ*

Geliş Tarihi: Kasım, 2018

Kabul Tarihi: Şubat, 2019

Öz

Klasik Türk şiirinde hayvanlara çeşitli vesilelerle yer verilmiştir. Deniz şairler için önemli bir imge olduğundan deniz canlıları da şiirlerde sık sık anılmıştır. Balıklar bu deniz canlıları içerisinde ayrı bir öneme sahiptir.

Bu çalışmamızda balıkların klasik Türk şiirinde nasıl ele alındığı incelendi. Çalışmamız bir girişten ve dört ana bölümden meydana gelmiştir. Giriş bölümünde Osmanlı toplumunun balığa bakışı ve bunun şiire yansımaları değerlendirilmiştir. Birinci bölümde âşığın balık konumunda olduğu beyitler, ikinci bölümde ise şairlerin balıklar hakkındaki değerlendirmeleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde klasik Türk şiirinde balıkla ilgili bazı benzetme ve özellikler sıralanmıştır. Dördüncü bölümde ise klasik Türk şiirinde geçen bazı balık çeşitlerine yer verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Balık, mâhî, semek, hût, klasik Türk şiiri.

FISH IN CLASSICAL TURKISH POETRY

Abstract

Animals were included in classical Turkish poetry for various reasons. Since sea is an important image for poets, sea creatures are frequently mentioned in poems. Fishes have a special importance as sea creatures.

In this study, we examined how fish were handled in classical Turkish poetry. Our study consists of an entrance and four main parts. The view of the fishes of the Ottoman society and its reflections on the poetry is evaluated in the entrance. In the first part, there are couplets in which lovers are considered fish. In the second part, the evaluations of the poets about fishes are discussed. In the third part, some analogies and features related to fish in classical Turkish poetry are listed. In the fourth part, there are some fish species mentioned in classical Turkish poetry.

Keywords: Fish, mahi, semek, hut, classical Turkish poetry.

Giriş

Klasik Türk şairleri çeşitli hayvanları birtakım hayal ve benzetmelerle süsleyerek şiire dâhil etmiştir. Deniz şairler için son derece önemli bir imge olduğundan denizde yaşayan canlılar da klasik Türk şairleri tarafından çokça ele alınmıştır. Balık deniz canlılarının başında gelir; bu bakımdan klasik Türk şiirinde ayrı bir öneme sahiptir.

* Dr.; Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, cenkacikgoz@ibu.edu.tr.

Klasik Türk şiirinde balık çeşitleri çoğu kez kendine has adlarla anılmamış, büyük-küçük her türlü balık aynı kelimelerle ifade edilmiştir. Diğer deniz canlıları bile zaman zaman balık olarak anılmıştır. “Öyle ki istiridye dahi ‘gûş-ı mâhî’ [= balık kulağı] diye adlandırılır. Bunda Türkçe ve Farsçanın denizden uzak gelişen kültür dilleri olmasının önemli bir payı olduğu söylenebilir. Nitekim bugün Türkçedeki deniz balıklarının isimlerinin Rumca ve İtalyanca asıllı oluşu, buna karşılık tatlısu balık isimlerinin neredeyse tamamının Türkçe oluşu bu tarihî ve coğrafi ilgi ile izah edilebilir” (Şentürk, 2017, s. 52). Muhtemelen, Türkler uzun süre Orta Asya’da, denizden uzak bölgelerdeki akarsu ve göl kıyılarında yaşadıkları için Türk dili deniz balığı isimleri yerine, tatlısu balığı isimleri bakımından zenginleşmiştir. Klasik Türk şiirinde Türkçe “balık” kelimesi az da olsa kullanılmıştır; ama bu kelime yerine genellikle Farsça “mâhî” ve Arapça “semek” kelimeleri tercih edilmiştir. Arapça “büyük balık” anlamına gelen “hüt” kelimesi ise balıklardan ziyade Balık burcunu ifade etmek için bir gök bilimi terimi olarak kullanılmıştır.

Klasik Türk şiirinde balıklar genellikle bir besin maddesi olarak ele alınmamış ve doğal ortamlarındaki özellikleri bakımından değerlendirilmiştir. Balıklar bir besin maddesi olarak değerlendirildiğinde ise balığa karşı yaklaşım pek olumlu değildir. Bu yaklaşım Osmanlı toplumunda balığın diğer besinlere göre daha az sevilmesinden kaynaklanabilir. Rûz-nâme’ci Şînâsî’nin aşağıya alınan beytinde de böyle bir bakış açısı söz konusudur.

Semek-i ni’ metinden hefteler cû’ -ı şikem yegdür
Müdāvâ-yı tabîb-i turşdan mevt-i verem yegdür (Şînâsî, s. 64, G. XXV/1)

Haftalarca karın açlığı çekmek onun balık yemeğinden yeğdir; veremden ölmek de ekşi (yüzlü) doktorun tedavisinden yeğdir.

Osmanlı Dönemi’nde balıkların ve diğer deniz ürünlerinin halk tarafından yeterince tercih edilmediği belirtilir (Kahraman ve Sönmezdağ, 2017, s. 2). Evliyâ Çelebi’nin Seyahatname’sinde balık pişirenler yaptıkları balık yemeklerini “fukara lokması” olarak tarif ederler (Gökyay, 1996, s. 252). Bu ifade, balığı çoğu kez et alamayacak durumda olanların yediğini ortaya koyar. Aynı eserde aktarılan helvacı-balıkçı tartışmalarında helvacıların balık pişirenlere yönelttiği suçlamalar dikkat çekicidir. Buna göre balık akılsızdır, öyleyse onu yiyenin de akli zayıf olur. Balıklar genellikle ayaşlara meze olur; balıktan elde edilen kazanç fasık ve kâfirlere elde edilmiştir (Gökyay, 1996, s. 252-253). Evliyâ Çelebi balık satan dükkânların meyhanelere yakın olduğunu çünkü balığın içip eğlenenlerin yemeği olduğunu belirtir; hatta bir Bekrî, bir balık başını meze yapıp bir gün onunla idare edebilir (Gökyay, 1996, s. 254-255). Klasik Türk şiirinde de balığın ve diğer deniz ürünlerinin meyhanelerde meze olarak tüketildiğine işaret eden ifadelerle karşılaşmak mümkündür. Gelibolulu ‘Âlî’nin bir

eğlence meclisi sofrası hakkında söylediği aşağıdaki ilk beyitte istiridye, teke, midye ve balık gibi deniz ürünleri karşımıza meze olarak çıkar. Ayrıca ikinci beyitte de balık ve meze kelimeleri birlikte anılmıştır. Edirneli Şevkî'ye ait üçüncü beyitte ise şarap içenlerin meze olarak balık yediği ima edilmiştir.

İstiridye teke vü midye huşüşā māhī
Süfreyi ni' mete ğarķ étđi mişāl-i deryā (‘ Ālī, s. 437, Tb. 2/I)

İstiridye, teke, midye ve özellikle de balık sofrayı bir deniz misali nimete boğdu.

Şöyle deryā-dillerüz kim bezm-i istiğnāmuzuñ
Gönderür mähilerinden nuqlini deryā bize (‘ Ālī, s. 1101, G. 1235/2)

Öyle derya (engin) gönüllüyüz ki deniz, tokgözlülük meclisimize balıklarından meze gönderir.

La‘ lüñ emen kişi n’ola göz dikse kaşuña
Meyl eylemez mi bāde içen kişi māhiye (Şevkî, s. 295, G. 158/2)

Senin lal dudaklarını emen kişi (balığı andıran) kaşlarına da göz dikse şaşılır mı? Şarap içen kişi balığa meyletmez mi?

Şiirlerde balıkların nasıl ve nerede avlandığına dair bazı bilgiler bulmak mümkündür. Olta ve ağdan çok bahsedilmektedir. Aşağıdaki beyitlerde ise Gelibolu'nun balık bakımından zengin olduğuna ve Osmanlı Dönemi'nde balıkçılığın en önemli unsurlarından dalyanlara (Doğan, 2011, s. 50) işaret edilmiştir.

Selām olsun Gelibolı kim anuñ mişli mi vardur
Deñiz mähileri ile pür olur şahnı deryānuñ (Hıtabı, MN, s. 1508)

Gelibolu'ya selam olsun, onun bir benzeri var mı? Orada denizin ortası deniz balıklarıyla dolu olur.

O māhı şayd için yemler döker ağlar şaçar eşkin
Dü çeşmüm dā'imā dalyancı-āsā yem kenārında (Fennī Muştafā, s. 559, G. 297/2)

İki gözüm o ay gibi güzeli avlamak için dalyancı gibi daima deniz kenarında yemler döker; (yani) ağlar, gözyaşı saçar.

Şiirlerde balık söz konusu edildiğinde bazen Balık burcunu çağrıştıracak ifadelere de yer verilmiştir. “Hüt” kelimesiyle ifade edilen “Balık burcu”nun doğrudan ele alındığı beyitler de bulunmaktadır. Bu çalışmanın asıl konusu “Balık burcu” olmadığından çalışmada “Hüt” ve “Semek” kelimelerinin birer astronomi terimi olarak ele alındığı beyitler üzerinde daha az durulmuştur.

Klasik Türk şiirinde balık, genellikle âşık-sevgili ilişkisi çerçevesinde ortaya konan çeşitli benzetme ve hayallerle karşımıza çıkar. Bunun yanı sıra savaşta kullanılan kesici ve

delici aletler renk ve şekil bakımından çoğu kez balığa benzetilmiş, balıkla ilgili bu benzetmeler savaş tasvirlerinin önemli bir parçasını oluşturmuştur. Balık bazı kıssa ve menkıbelerde geçtiği için telmih yoluyla da ele alınmıştır. Aşağıdaki incelemede bu bilgilerden hareketle balığın klasik Türk şiirinde nasıl ele alındığı ayrıntılı olarak ortaya konmuştur.

1. Klasik Türk Şiirinde Balığın İşlenişi

1.1. Âşığın Balık Konumunda Olduğu Beyitler

1.1.1. Âşığın Denizde Bulunması

Aşk bir deniz, âşık ise bu denize dalan bir balıktır. Balık sussuz yaşayamazsa âşık da aşksız yaşayamaz. Bazen de aşk denizi yerine sevgilinin su gibi duru yanağında veya kendi gözyaşı denizinde hayat bulur.

Deryâ-yı ıŖıŖdan bizi gel çekme karaya
Kaşd étme nâŖihâ bize biz anda mâhîyüz (Cinânî, PM, s. 2113)

Ey nasihatçi! Gel bizi aşk denizinden karaya doğru çekme; biz orada balığız, bizim (canımıza) kastetme!

‘ÂŖıkuñ tende hayâtı ruĖ-ı yâr ile olur
Diri olmaz nitekim Ŗudan ıraĖ olsa semek (Ėamdî, s. 175, G. CII/2)

Nasıl ki balık sudan ayrı olsa diri kalamazsa âŖıĖın bedeni de (ancak) sevgilinin (su gibi) yanağı ile hayat bulabilir.

Yâruñ fûrûğ-ı mihr-i ruğın cüst ü cû eden
Deryâ içinde mâhîye beñzer ki âb arar (Belîğ, s. 388, Müf. 54)

Sevgilinin yanağının güneşinde ıŖıĖı arayan, denizin içinde su arayan bir balığa benzer.

Benem ki mâhî-i deryâ-ı eŖk olup her dem
MiŖâl-i merdüm-i dide Ŗinâhdur kârum (Fehîm-i Ėadîm, s. 590, G. CCXVI/6)

Gözyaşı denizinin balığı benim; iŖim göz bebeği misali daima yüzmektir.

Bağr-i eŖküm bād-ı âhumla telâţumlar urur
Yürürüz içinde bî-pervâ anuñ balıklaruz (Muğıbbî, s. 687, G.1217/3)

Gözyaşlarımın denizi ahımım rüzĖârıyla dalgalanır; biz onun içinde pervasızca yol alan balıklarız.

İlahi aşkın yoluna giren âşık, fena denizine bir balık gibi dalar. Bu denize daldığı için tufandan etkilenmez, gemiye ihtiyaç duymaz. Dış dünyada yaşananlar onu etkilemez, yolundan döndürmez.

KeŖti-i NûĖı n’eder bağr-i fenâya ĖarĖ olan
Mâhî-i deryâ eder mi mevc-i tûfandan Ėazer (Nev‘î, s. 38, K. XII/60)

Yokluk denizine batan, Nûh'un (a.s.) gemisini ne yapsın? Denizde balık olan, tufanın dalgasından çekinir mi?

1.1.2. Âşığın Sevgiliyi Balığın Suyu İsteddiği Gibi İstemesi

Âşık, sevgiliye âdeta susamıştır ve onu balığın suyu istediği gibi ister. Su gibi parlak ve duru tenli bir sevgiliye kavuşmak için çırpınır, can atar.

Dil-teşne mâhîyem ki bu dem sevmişem yine
Bir sîm-ber cevân ki teni âbdan güzel (Lâmi'î Çelebi, PM, s. 3055)

Ben gönüli susamış bir balığım; şu sıralar yine gümüş göğüslü, teni sudan daha güzel bir genç sevmişim.

Ey hûblaruñ şâhı görmeg-ile sen mâhı
Şöyle ki şuya mâhî v'allâh ki müştâkam (Aḥmedî, s. 461, G. 415/5)

Ey güzellerin sultanı! Sen ay gibi güzeli görmek için vallahi balığın suya (can attığı gibi) can atıyorum.

1.1.3. Âşığın Bedeninin Yaralarla Pul Pul Olması

Âşığın vücudundaki pul pul yaralar onu aşk denizinde pullu bir balığa çevirmiştir. Bu pullar âşık için aşk nişanıdır, birer süstür. Pullar çoğalınca göğüste pullu bir zırh oluşturur. Göğse akıp orada dalgalanan gözyaşları da bir zırhı andırır. Âşığın bu zırhları balıkların puldan zırhlarını aratmaz.

Beñzemişdür mâhî-i deryâ-yı 'ışk-ı dil-bere
Dağlarla bu Me'âlînüñ olup pul pul teni (Me'âlî, PM, s. 4908)

Bu Me'âlî'nin bedeni yaralarla pul pul olup o güzelin aşk denizinde bir balığa benzemiştir.

Tâze tâze dağ ile yer yer Zemîni dermend
Sînesin zeyn eylemiş deryâda mâhîler gibi (Zemîni, MN, s. 2720)

Dertli Zemîni taze taze yaralarla göğsünü yer yer denizdeki balıklar gibi süslemiş.

Baḥr-i eşküm sînede emvâc peydâ eylese
'Âliyâ mâhî-şifat kendüm zırh-püş eylesem ('Âlî, s. 941, G. 897/5)

Ey 'Âlî! Gözyaşlarımın denizi, göğsümde (zırhı andıran) dalgalar ortaya çıkarsa da (böylece) kendime balıklar gibi bir zırh giydirmiş olsam...

1.1.4. Âşığın Sevgili Tarafından Balık Gibi Avlanması

Sevgilinin saçı kıvrıldığında bir kanca olur, saçıldığında ise bir ağa döner. Âşık sevgilinin kancasına yakalanır, ağına düşer. Aşkta tecrübesi artınca kurnaz bir balık olur; güzellerin ağına düşmeden aşk denizinde yoluna devam etmeyi öğrenir.

Eşküm içinde tuş oldum zülfüñüñ kullābına
Ağa düşdüm güyiyā deryāda mähiler gibi (Seyfî, MN, s. 2721)

Ben gözyaşları içindeyken senin saçının kancasına tutuldum; sanki denizdeyken balıklar gibi ağa düştüm.

Ben ol mähisiyem deryā-yı ‘ışkuñ kim nezāketle
Senüñ zülf-i girihgīrūñ gibi çok ağdan geçdüm (‘Ālî, s. 914, G. 843/3)

Ben aşk denizinin öyle bir balığıyım ki senin dolaşık saçın gibi çok ağdan nazikçe geçtim!

1.1.5. Âşğın Denizde Aradığım Bulamaması

Sevgili, elleri kavuşma sahilinde ağırlarken perişan âşğı bir balık gibi aşk deryasına salmıştır. Aşk denizinin dibi bulunmaz, ucu bucağı görülmez. Âşık bu engin denize dalar ama onun karşısında âciz kalır.

Sāhil-nişin-i vaşlıñ olup gayrılar beni
Ëtdiñ yem-āşinā-yı maħabbet semek gibi (Hāmîd, s. 215, G. 144/3)

Başkaları sana kavuşma sahilinde otururken beni balık gibi aşkın denizine aşına ettin.

Ey Muħibbî kimse érmez baħr-i ‘ışkuñ ‘umkına
Gerçi mähiler gibi ‘ışk ehli aña talalar (Muħibbî, s. 662, G. 1167/5)

Ey Muħibbî! Gerçi âşıklar da balıklar gibi ona dalarlar ama aşk denizinin derinlerine kimse erişemez.

Ka‘rına erişmedüm mähî olup kaşd eyledüm
Tül u ‘arzi yok ‘aceb ‘ummān-ı mış deryā-yı ‘ışk (Muħibbî, s. 894, G. 1667/2)

Aşk denizi boyu ve eni olmayan acayip bir okyanusmuş; balık olup onun dibine (inmeye) niyetlendim ama erişemedim.

1.2. Şairlerin Balık Hakkındaki Değerlendirmeleri

1.2.1. Balğın Sevgiliye Âşık Olması

Sevgilinin saçı kanca gibi bükülür, balıkları yaralar. Balıkların vücudu bu yüzden pul pul olmuştur. Tan yeli sevgilinin haberini denize ulaştırınca balıklar divane olur. Yıldızlar da aslında o ay gibi güzele bakınan balıkların göklerde kalmış parlak gözleridir.

Zülfüñüñ kullābı şevkı baħre şūriş vèrelî
Dağ-ı haşretlerle endāmın pür êtdi her semek (Hayālî, s. 238, G. 3/2)

Senin saçının kancasının aşkı denizde kargaşa çıkardığından beri her balık, vücudunu hasret yaralarıyla doldurdu.

Bir nefes yāruñ cemālinden ħaber vèrmiş şabā
Mevc ile gögsin döger deryā yürür şeydā semek (Hayālî, s. 239, G. 5/2)

Tan yeli sevgilin güzel yüzünden bir nefes olsun haber vermiş; (bu yüzden) deniz dalgaları göğsünü döver, balıklar ise divane gezer.

Göklerde kalur gözleri her şeb degül encüm
Mâhiler o mâhî bilelüm dëyü kemâhî (‘ Âlî, s. 1244, G. 1543/2)

(Göktekiler) yıldız değil; balıkların gözleri o ay’ı hakkıyla tanıyabilmek için her gece göklerde kalakalır.

1.2.2. Balığın Kan Deryasında Yüzmesi

Âşığın kanlı gözyaşları ırmak olup, hangi denize dökülse orası kan deryasına döner. Balıklar kandan kıpkırmızı olmuş bir denizde yüzmek zorunda kalır.

Akıdup kanlu yaşumdan dem-be-dem ırmağlar
Baħr-i ħûn-âb eyledüm mâhîlere deryâları (Ĥayâlî, s. 412, G. 43/2)

Kanlı gözyaşından daima ırmaklar akıtıp denizleri balıklar için bir kan denizi hâline getirdim.

Derd-i hicrândan ağlasam baħre
Yedi deryâyı kan görürdi semek (Ĥayâlî, s. 247, G. 21/4)

Ayrılık derdiyle denize (gözyaşı döküp), ağlasam balıklar yedi deryayı kan olarak görürdü.

1.2.3. Balığın Ağdan Korkması

Tan yeli durgun bir akarsuyu tel tel dalgalandırınca balıklar suyun çizgilerini ağ sanarak korkar.

Âb-ı revâna dâm-ı müşebbek kırar şabâ
Mâhiler ol ĥayâlî görüp eyler ıztırâb (Mesîhî, s. 35, K. 7/14)

Tan yeli akarsuya ağ gibi örülmüş bir tuzak kurar; balıklar da o hayali görüp titrer.

1.3. Balıkla İlgili Benzetme ve Özellikler

Klasik Türk şiirinde hem soyut hem de somut birçok unsur balığa benzetilmiştir. İncelenen beyitlerde hemen her şairin kullandığı birtakım benzetmelerin yanı sıra nadiren karşılaşılan benzetmeler de bulunmaktadır. Bu bölümde klasik Türk şiirinde geçen balıkla ilgili benzetme ve özelliklerin tamamını ortaya koymak gibi bir iddiada bulunulmamış, taranan metinlerde geçen balıkla ilgili kayda değer bazı dikkatler sıralanmıştır.

1.3.1. Asker

Savaş coşkun bir denizdir; askerler ise bu denizin balıklarıdır. Üstlerindeki pullu zırhları ve ellerindeki kılıçlarıyla parlak bir kılıç balığını andırırlar. Toplu hâlde hareket etmeleri, zırhı

andıran pulları, yaralayıcı diken ve yüzgeçlere sahip olmaları balıkların askerlere benzetilmesini sağlar.

Savaş deryāsına talmış zırh geymiş bahādurlar
Kılıç balıklarındur işleri ‘ arz-ı şalābetdür (‘ Ālī, s. 231, K. 57/9)

Savaş denizine dalmış ve zırh giymiş cengāverler kılıç balıklarıdır, işleri de sebat göstermektir.

Yaraqlanup kimi kalkan kimi kılıçla yürür
Zırhlı ‘ askerümüzdür denizde mähiler (‘ Ubeydī, s. 326, G. 63/3)

Denizdeki balıklar zırhlı askerlerimizdir; kimi kalkan kimi de kılıçla silahlanıp ilerler.

1.3.2. Ay-Balık

Klasik Türk şiirinde “mâh (ay)” kelimesi göğü ve yüksekliği, “mâhî (balık)” kelimesi ise dibi ve alçakta bulunmayı simgeleyecek şekilde sık sık bir araya getirilmiştir. “Mâhdan mâhiye, mâha vü mâhiye” ifadeleri “en yüksekten en alçağa, göğün doruğundan denizin dibine, yerden göğe” gibi anlamları karşılamak üzere kullanılmıştır. Mâh “ماه” ve mâhi “ماهی” kelimeleri arasındaki cinas ve ses uyumu da bu kelimelerin birlikte kullanılmasını sağlamıştır.

Âşığın ahı göğe çıkar, gözyaşları denizin dibine iner. Âşığın ahı ve gözyaşı gökte mâh (ay), yerde mâhî (balık) demeden yerden göğe bütün varlıkları etkiler.

Âhumla yaşum mâha vü mâhiye erişdi
Derd-i dilümüñ şahididür mâh ile mâhî (İshâk, s. 327, G. 321/2)

Ahım ve gözyaşım aya ve balığa erişti; ay ile balık bile gönül derdimin şahididir.

Gökde âhum yerde yaşum mâ-cerāsı söylenür
Mâh u mâhî mihrüme şahid semādan tā semek (Raḥimī, s. 229, G. 160/3)

Gökte ahımın, yerde gözyaşımın macerası anlatılır; ay ve balık, (yani) gökyüzünden balıklara kadar (her şey) aşkımın şahididir.

Fiğānum gökde meh deryāda mâhî güşına erdi
‘ Aceb bilsem n’ için ey gül senüñ kulağına degmez (Emrī, s. 134, G. 212/4)

Ey gül! Feryadım gökte ayın, denizde ise balıkların kulağına erişti; acaba niçin senin kulağına ulaşmaz, bir bilsem!

Sevgili hükümünü herkese geçirir; gökteki aydan yerdeki balığa kadar bütün varlıklara boyun eğdirir. Onun kaşları tuğra olup ferman yazar. Ay yüzü aya, balık gibi kaşları balıklara hükmeder.

Mâhdan mâhiye dek şaldı cefā kullābın
Kışsa-i güşa-i zülfüñ ne dirāz eyleyelüm (Bāķī, s. 296, G. 317/4)

Senin saçının keder veren macerasını ne diye uzatalım? O, aydan balığa kadar (her yana) eziyet kancasını saldı.

Māhdan māhīye hükümün cārī
Hey ne ebrūları tuğrāsın sen (Nev'î, s. 432, G. 339/6)

Hey hey, sen nasıl da kaşları tuğra gibi bir güzelsin! Hükümün aydan balığa kadar (her şeye) geçer.

Māhdan māhīye dek hüküm eyle bî-pervā yine
Zülfünün kullābını a' lāya şal ednāya şal (Hâletî, s. 414, G. 473/3)

Aydan balığa kadar (her şeye) yine çekinmeden hükmet! Saçının kancasını en yüceye de en hakire de sal.

Ol ruḥ u ebrū ile şāh-ı cihānum Hâletî
Māhdan māhīye dek hüküm eylese vardur yeri (Hâletî, s. 551, G. 819/5)

[= Ey Hâletî! Dünya padişahım o yüzü ve kaşları ile aydan balığa kadar (her şeye) hükmetse yeri var.]

1.3.3. Beyit Satırı

Kasidelerde balıkla ilgili ilginç benzetmelerle karşılaşılabilir. Mesela, hayal denizine dalan yetenekli bir şair denizdeki balıkları bir bakışıyla ölçülü birer satıra döndürebilir. Balıklar satır veya beyte döndüğünde aruzun remel bahri onlar için uygun bir bahir/deniz olur.

Ka' r-ı deryādaki māhīlere baksañ meşelā
Saṭr-ı ebyāta döner her birisi baḥr-i remel (' Ālî, s. 305, K. 86/13)

Mesela, denizin derinliklerindeki balıklara bir baksan her birisi remel “bahr”inde birer beyit satırına döner.

1.3.4. Can

Sevgilinin dağınık saçları güzellik denizine atılmış bir ağ olur; âşığın canı güzellik denizinde çok dolandığında bu ağa bir balık gibi takılır.

Hüs n deryāsında cānlar mevc urur māhī gibi
Her ṭarafdan ağ atar bu kākül-i piçān aña (Aḥmed Paşa, s. 125, G. 4/5)

Canlar güzellik denizinde balık gibi dalgalanır; bu kıvrım kıvrım saç onlara her taraftan ağ atar.

Cān u dil mevc urmasa her yaña māhīler gibi
Hüs n baḥrinde kara zülfün senün germezdi ağ (Mu' idî, s. 212, G. 208/2)

Can ve gönül balıklar gibi her yana dalgalanmasaydı senin kara saçların güzelliğinin denizinde ağ germezdi.

Kılıç su gibi parlak bir renge sahiptir ve yapılırken suyla sertleştirilir. Bu yüzden âşık, balığa döndüğünde kılıç ona suyu çağırır. Sevgilinin kılıcından kaçmak bir yana ona titreyerek de olsa can atar.

Şu mâhî gibi kim hâk üzre düşmüş şudan ayrılmış
Zülâl-i tîğ-i dil-berden cüdâ cismümde cân dîtrer (Bâkî, s. 188, G. 139/4)

O güzelin kılıcının zülalinden ayrı kalan canım, bedenimde sudan ayrılmış ve toprağa düşmüş bir balık gibi titrer.

1.3.5. Dert

Ayrılık âşık için kapkaranlık bir denizdir; böyle bir denizde ancak dert balığı tutulur. Dert balıkları âşığın sinesine girer, oradan çıkamazlar. Âşığın göğüs kafesindeki kemikler bir ağa döner ve istemeden de olsa yakaladığı dert balıklarıyla dolar.

Firâkuñ kara deryâdur ben anda mâhî-i derdi
N'ola şayd eylesem şadr-ı müşebbek gibi ağum var (Zâtî, s. 356, G. 356/6)

Ayrılığın kara bir denizdir; ben onda dert balıklarımı avlasam da şaşılır mı? (Sonuçta) göğsüm gibi örgü örgü bir ağım var.

1.3.6. Dil

Şekil bakımından istiridyeler ağız, balıklar da dil gibidir. Deniz, balıklarının tamamı birer dile dönse de âşığın gözyaşı incilerini tarif edemez. Bu incilerin değeri sözle ifade edilemez.

Ey dür-i yek-dâne her mâhî olursa bir zebân
Ëdemez evşâf-ı dürr-i eşkümi baħr-i ' Aden (Zâtî, s. 22, G. 1036)

Ey eşsiz inci! Aden Denizi, (içindeki) her balık bir dile dönse bile, gözyaşı incilerimin niteliklerini anlatamaz.

Dürr-i eşküm haşre dek vaşf edemez baħr-i ' Aden
Her şadef ağız olup diller olursa her semek (Zâtî, s. 190, G. 686/2)

Aden Denizi'nin her sedefi bir ağız, her balığı bir dil olsa da o, gözyaşı incilerimi mahşere kadar anlatamaz.

1.3.7. Dilsizlik

Keder ve endişelerin denizine dalan âşık sessizliğe bürünür; bir balık gibi suspus olur. Hayret denizine dalıp bazı hikmetleri keşfeden irfan sahibi de edebinden balık gibi susar.

Ṭalmışam baħr-i ğam u ğuşşaya bir mâhîveş
Benüm ol hayret ile pes n'ola çıkmasa sesüm (Naẓmî, s. 2847, G. 4447/3)

Keder ve kaygı denizine bir balık gibi dalmışım; benim o hayretle artık sesim çıkmasa ne var!

‘ Ārif oldur düşe baħr-i ħayrete
Hep sükût üzre ola mişl-i semek (Nazmî, s. 2412, G. 3701/5)
Arif dediğın hayret denizine düşüp hep balık gibi sükût edendir.

Balık şeklen dile benzediği hâlde dilsizdir. Şekil bakımından kaşa da benzetilir ama konuşamadığından sevgilinin kaşına dil uzatamaz.

Kaşına dil uzadur şanma ol mehûñ mâhî
Ki ağzı var dili yokdur ‘Ubeydiyâ anuñ (‘Ubeydî, s. 416, G. 173/5)
Ey ‘Ubeydî! Balığın o ay gibi güzelin kaşına dil uzatabileceğini sanma; çünkü onun ağzı vardır, dili yoktur.

Balıklar konuşamaz ama onların da hâl diliyle Allah Resul’üne (a.s.) salat okuduklarına inanılır.

Lisân-ı hâl ile anlar saña dâ’im şalât eyler
Yüzerken kaç r- deryâda semekler yâ Resûla’llâh (Yâver, s. 41, K. 3/3)
Ey Allah’ın Resul’ü! Balıklar denizin derinliklerinde yüzerken sana daima hâl diliyle salat okurlar.

1.3.8. Ekmek Dilimi

Aşağıdaki kıt’ada balıklar ekmek dilimlerine benzetilmiş, nân (ekmek) ve kûr (görmeyen) kelimelerinden oluşan nânkûr (nankör) kelimesiyle de ilginç bir kelime oyunu yapılmıştır. Denizdeki her balık bir ekmek dilimine dönmüştür; deniz kendisine verilen bu kadar “ekmeği görmez” ise “nankör” demektir. Ayrıca “balıkların bir dilim ekmeğe dönmesi” sözü, balıkların denize atılan ekmek dilimine doğru dönüp üşüşmesini de hatırlatmaktadır.

1. Ğarqa-i ni‘ met olduñ ey deryâ
Bilmez iseñ boğazuña tursun
2. Bir dilüm nâna döndi her mâhî
Gözlerüñ görmez ise nân-kürsun (‘ Ālî, s. 1257, Kt. 11/1-2)

Ey deniz! Nimetlere boğuldun ama (kıymet) bilmez isen boğazına dursun. Her balığın bir dilim ekmeğe döndü; gözlerin görmez ise nankörsün!

1.3.9. Felek

Gökyüzü denen Zâl, her gece pul pul yıldızlarla kaplı bir zırh giyer. Böylece balık gibi pulla kaplı bir zırha bürünür, âşğın zıpkın gibi göğe yükselen ah oklarından korunmaya çalışır.

Tîr-i âhum korğusundan her gece Zâl-i felek
Pullu cevşenler geyer deryâda mâhîler gibi (Nazmî, s. 4121, G. 6516/4)

Felek denen Zâl, ahımın okunun korkusundan denizdeki balıklar gibi her gece pullu zırhlar giyer.

1.3.10. Gaflet

İnsan gaflettedir, bu âlemin içinde yaşar ama onun hikmetini bilemez. Balıklar da denizin içinde yaşar ama denizin ne olduğunu bilmez. Kâinattaki insan, olup bitenlerin farkında olmaması ve gaflette bulunmasıyla denizdeki balıkları andırır. Aşk denizine dalan insan da bir balık gibidir; çünkü aşkın içine düştüğü hâlde aşkı hakkıyla idrak edemez.

Cihân-ârâ cihân içindedür arayı bilmezler
O mâhiler ki deryâ içredür deryâyı bilmezler (Hayâlî, s. 125, G. 7/1)

Dünyayı süsleyen, dünyanın içindedir ama onlar aramayı bilmezler; balıklar gibi, denizin içindedirler ama denizi bilmezler.

Hayşiyet-i ışkî bilemez kimse kemâhî
Mâhiyyet-i mâyı bilemez niteki mâhî (Hamdî, s. 210, G. CLXIII/1)

Nasıl ki suyun niteliğini balık bilemezse aşkın meziyetlerini de kimse hakkıyla bilemez.

Âşık denizlere bir balık gibi hapsolmek istemez; engin bir hakikat denizi olmak ister. İmkân denizlerinin derinlikleri âşığa yetmez; onu aşmak ve hakikate ulaşmak gerekir.

Cilvegâh olmaz bize kaç r-ı bihâr-ı mümkünât
Biz haқиқat baһriyüz şanmañ ki mâhilerdenüz (Âlî, s. 780, G. 564/3)

İmkân denizlerinin derinlikleri bile bize tecelli yeri olmaz; bizi balıklardan sanmayın, biz hakikat deniziyiz.

1.3.11. Gönül

Âşığın gönlü çırpınıp duran bir balıktır. Balık denizsiz yaşayamayacağı gibi, âşığın gönlü de aşk denizine dalmadan rahat bulamaz; aşksız sudan çıkmış bir balığa döner. Okyanusları içse de doymaz, suya kanmaz. Gönül balığı denizde olduğu hâlde hâlâ denizi aramaya devam eder. Sevgilinin duru yanaklarında yüzerken denizin içinde olduğu hâlde denizde yaşadığının farkında olmayan bir balık gibidir.

Hâlî olmaz sinede âvâre gönülüm ışksuz
Şan karada bir semekdür kaç r-ı deryâyı arar (Cenâbî, s. 32, G. 23/4)

Göğsümdeki avare gönlüm aşk olmadan yapamaz; sanki karada bir balıktır da denizin derinliklerini arar.

Deryâ-yı kudret içre gönüldür o mâhî kim
Baһr-i muһîti nüş êde kırşığı şişmeye (Hayâlî, s. 362, G. 40/4)

Gönül kudret denizinde öyle bir balıktır ki okyanusu içse de kursağı şişmez.

Vāşıl-ı deryā olup mähî-i dil
Ka‘r-ı deryā içredür deryā arar (Rızā, s. 283, G. 84/4)

Gönül balığı denize kavuşup denizinin derinliklerinde olduğu hâlde yine denizi arar.

Mähî gibi dil ‘arızuñ ābında yüzerken
Māhiyyetin anuñ nece keşf êde kemāhî (Āhî, s. 213, G. 139/2)

Gönül senin yanağının suyunda bir balık gibi yüzerken onun niteliğini nasıl hakıyla anlayabilir?

Gönül balığı bazen âşğın gözyaşlarından meydana gelen denizde yüzer. Bazen de sevgilinin kıvrım kıvrım saçlarından oluşan girdaba kapılır, burada diğer âşıkların gönülleriyle birlikte çırpınır. Saçlar ağ gibi saçıldığında gönül balığı bu ağa dolaşır.

Nêce yıldur baħr-i eşk içre şināverlik êder
Yoħsa ol deryāda bu göñlüm benüm balık mıdur (Muħibbî, s. 640, G. 1123/4)

Bu gönlüm nice yıldır gözyaşı denizinde yüzüp durur; yoksa o denizde bir balık mıdır?

Bu çeşmüm kanlu yaşımdan cihān deryāya dönmişdür
Yürür dil çıkmaz içinden şanasın anda mähîdür (Muħibbî, s. 609, G. 1053/4)

Şu gözümün kanlı gözyaşlarından dolayı dünya denize dönmüştür. Gönül (o denizin) içinden çıkmaz, ilerler; sanki orada bir balıktır.

Baħr-i Çin dërsem ‘aceb mi zülfüñüñ gird-ābına
Kaynaşur mähî gibi diller içinde her taraf (Lāmi‘î Efendi, PM, s. 2501)

Senin saçının girdabına Çin Denizi dersem şaşılır mı? Gönüller onun içinde her tarafta balık gibi kaynaşır.

Ġamdan cihānda mähî-i dil olmadı ħalāş
Baħr-i ezelde tolaşalı zülfüñ ağına (Sā‘î, PM, s. 3925)

Gönül balığı ezel denizinde senin saçının ağına dolaştığından beri dünyada kederden kurtulamadı.

1.3.12. Göz

Balık su olmadan, âşğın gözü de gözyaşına batmadan yaşayamaz. Öyleyse âşğın gözü balığa, gözyaşları da denize benzer.

Gözüm öğrendi bu eşk ile ki ansuz olımaz
Şudan ayrılrsa bilürsin nêc’olur ħāl-i semek (Tārīķî, MN, s. 1440)

Gözüm bu gözyaşları ile onsuz olamayacağımı anladı; balığın hâli sudan ayrılrsa nasıl olur bilirsin.

1.3.13. Göz Bebeği

Âşığın gözyaşları deniz, gözyaşlarına batan göz bebekleri de balıktır. Balık deniz olmadan yaşayamadığı gibi, âşığın göz bebekleri de gözyaşı denizine dalmadan yaşayamaz.

Eşkümün hastesidür merdümek-i didelerüm
Gerçi mâhiler olur lücce-i ‘ummân dirisi (‘Âlî, s. 1203, G. 1452/6)

Göz bebeklerim (okyanusu andıran) gözyaşlarımın hastasıdır; aslına bakılırsa balıklar okyanuslarda diri olur.

1.3.14. Hafıza

Şiirlerde övülen kişilerin hafızasının ne kadar kuvvetli olduğu vurgulanırken de zayıf hafızasıyla anılan balıklardan yararlanılmıştır. Mesela, hafızası kuvvetli, zekâsı keskin bir zatın bu meziyetleri denize sirayet ederse balıkların hafızası bile kuvvetlenir; balıklar bir daha oltaya gelmez.

Sirâyet etse eger hıfzı kaçır-ı deryâya
Semekler etmez ebed süy-ı şeste ‘azm-i hırâm (Eşref Paşa, s. 53, K. XIX/54)

Eğer onun hafızası denizin derinliklerini etkisi altına alsaydı balıklar asla oltanın yanına salına salına yönelmezdi.

1.3.15. Haçer

Haçer şekli ve parlak rengiyle bir balığa benzer. Sultanın eli bir lütuf deryasıdır; bu deryada duran haçer de bir balıktır.

Şanur görenler anı baır içinde mâhîdür
Kefûn içinde ne dem kim tutar maçar haçer (Fiğânî, s. 25, K. VII/13)

Haçer ne zaman senin elini mesken tutsa onu her gören denizde duran bir balık sanır.

Sevgilinin haçeri balık, âşığın göğüs kafesi ise ağdır. Âşık göğüs kafesini ağ gibi kullanır ve haçer balığının bu ağa girmesini bekler. Âşık, göğsüne sevgilinin haçerinin saplanmasından, yani sevgilinin elinden ölmekten memnundur.

Haçerün’çün çekerem şadr-ı müşebbekle emek
Bilmezem tuş ola mı lik bu ağa o semek (Mesîhî, s. 202, G. 138/1)

Haçerin için bu örülmüş göğsümle emek çekerim; ama o balık bu ağa rastlar mı bilmem.

Bu müşebbek sîneden gönlüme girdi haçerün
Güyyâ baır içre ağa düşdi mâhiler gibi (Faķîrî, MN, s. 2722)

Haçerin bu ağ gibi örülmüş göğsümden gönlüme girdi; sanki balıklar gibi denizin içinde ağa düştü.

Çaldı hayâl-i hançeri şad-pâre sinede
Mâhiye beñzer ol ki düşe dâma çıkmaya (Bâkî, s. 395, G. 474/5)

Onun hançerinin hayali yüz parça olmuş göğsümde kaldı; o, tuzağa düşüp çıkamayan bir balığa benzer.

Âşık hançer balığını avlamak için bazen de ağ değil, olta kullanır. Âşığın yanık âhından tüten ince duman bir olta ipidir; aşk acısından eğrilmiş boyu ise bir kancadır. Âşık bu iki malzemeyle oltasını hazırlar ve keder denizine salar.

Bahr-i gamda hançerüñ mâhîsini şayd étmege
Çadd-i ham-geşte tınâb-ı âh ile bir dâne şest (Nâdirî, s. 230, G. 16/4)

Keder denizinde senin hançerinin balığını avlamak için, ahımın ipi ile (kanca gibi) eğri boyum bir olta (olur).

Denizdeki inci, sevgilinin inci gibi dişleri hakkında ileri geri konuşursa balıklar ona tahammül edemez. Balık hışmından bir anda hançere dönüşür, inciye hançer çeker.

İri yarı söyledi dür dil-berüñ dendânına
Ey Me'âlî aña hançer çekdi deryâda semek (Me'âlî, PM, s. 2795)

Ey Me'âlî! İnci, o güzelin dişleri hakkında ileri geri konuşunca balık da denizde ona hançer çekti.

1.3.16. Hayal

Âşığın yaşlı gözleri hayallerle doludur. Bu hayaller gözyaşlarında yüzen balıklara benzer. Âşık, sevgilinin saçlarını bir ağ gibi salmasını ve gitgide çoğalan hayal balıklarını yakalamasını ister.

Anuñ'çün oldı kara zülfüñ ağına hevesüm
Ki âb-ı dîdede çoğaldı mâhiyân-ı hayâl (Ağmed Paşa, s. 68, K. 23/39)

Gözümün yaşında hayal denen balıklar çoğaldığı için senin kara saçlarının ağına heveslenmeye başladım.

1.3.17. Hilal

Hilal şekli ve parlaklığıyla bir balığa benzer. Bu durumda lacivet veya mavi gökler bu balığın yüzdüğü bir deniz veya havuz olarak görülür. Âşığın yanan yüreğinden kopan yakıcı ahı göklere ulaşır. Gök mavi bir havuzken aniden kaynar ve tandıra döner; hilal denen balık göğün havuzunda kebab olur.

Nîlgün bir havz iken tennür olur âhumla gök
Süzüşümden mâh-ı nev mâhî gibi biryân olur (Remzî, MN, s. 762)

Gökyüzü lacivert bir havuz iken ahımdan tandıra döner; hilal de yanışımın etkisiyle bir balık gibi kebab olur.

Çarḥ tennürına āhum bir ḥarāret vērdi kim
Māh-ı nev ānī bişüp māhī gibi biryān olur (Muḥibbī, s. 605, G. 1044/3)

Ahum göğün tandırına öyle bir hararet verdi ki hilal bile aniden pişip balık gibi kebab olur.

Aşağıdaki beyitte bir köşkün süs havuzu övülmektedir. Buna göre yuvarlak süs havuzu dolunay, bu havuzda yüzen balıklar da hilal gibidir.

Ḥavzıdur bir māh-ı bedr içinde her māhī hilāl
Âşinā olmuş aña māhī-tenān-ı meh-cebīn (Ḥayālī, s. 65, K. 23/9)

Onun havuzu bir dolunaydır, içindeki her balık da birer hilaldir; ona ay alınlı (güzellerin) balık tenleri aşına olmuş.

Hilal bazen bir balık değil, balık avlayan bir kanca olarak görülür. Hilal eğri şekliyle sivri bir kancadır; denizi andıran mavi göklere oltasını atar. Hilal geceleri denize de yansiyabilir; bu durumda balık tutmak için kancasını deniz kenarına saldığı düşünülür.

Meh-i nev şanma kim şayyād-ı gerdūn
Şalupdur nīlgūn çarḥ üzre ḳullāb (Emrī, s. 62, G. 55/3)

(Şu göktekini) hilal sanma; felek denen avcı lacivert göğün üzerine bir kanca salmıştır.

Māhī şayd etmek için baḥre şalup ḳullābın
Meh-i nev tūtdı meger sāhil-i deryāda ḳarār (Bākī, s. 67, K. 25/9)

Hilal galiba balık tutmak için denize kancasını salıp sahilde durdu.

1.3.18. İbrâhîm Edhem

İbrâhîm Edhem hazretleri sarayda yaşayan bir şehzade iken kendisine vadedilen tacı ve tahtı bırakıp derviş olmayı seçmiştir (Pala, 2003, s. 143). Rivayete göre İbrâhîm Edhem, Dicle kenarında hırkasını yamarken iğnesini suya düşürmüştür. Orada bulunan bir kişi onun sultanlığı bırakıp bu durumda yaşaması hakkındaki memnuniyetsizliğini ifade eder. Bunun üzerine İbrâhîm Edhem bir keramet gösterir ve balıklardan iğnesini çıkarmasını ister. Balıklar ağızlarında birer altın iğneyle gelir. İbrâhîm Edhem bu iğnelerin kendisine ait olmadığını söyler ve zayıf bir balık ona ait olan iğneyi getirir (Gül, 2008, s. 28). Böylece İbrâhîm Edhem tahtını bırakarak isabetli bir tercihte bulunduğunu ve Allah'ın lütfuna kavuştuğunu göstermiş olur.

İbrâhîm Edhem hakkındaki rivayetler şiirlere de yansımıştır. Balıkların kendisine hizmet etmesini isteyen, İbrâhîm Edhem gibi feragat yoluna girmelidir. Âşık yine de sevgilinin iğne gibi delici bakışlarını balıkların getireceği altın iğnelere değişmez.

Baḥr māhīleri fermān-berūñ olsun dēr isen
İbni Edhem gibi ol nāz u ni‘ amdan fāriğ (‘ Ālī, s. 812, G. 631/3)

Denizdeki balıklar senin emirlerini yerine getirsin istiyorsan İbni Edhem gibi nazdan ve nimetlerden vazgeç.

Değişmem ğamze-i dil-dūzuña mānend-i İbrāhīm
Gelüp deryā-yı eşke sūzen-i zer şunsa her māhī (‘ Āli, s. 1245, G. 1544/4)

Her balığın gözyaşı denizime gelip bana İbrāhīm gibi altın iğne sunmasını senin gönlü delen süzgün bakışına değişmem.

1.3.19. Kalem

Kara kalem mana denizinin derinliklerine daldığı ve oradan derin manalar getirdiği için bir balığa benzer.

Senüñ zātuñdur ey kil-k-i siyāhī
Me‘ ānī kılzümü ka‘ rında māhī (Larendeli Hamdī, LM, s. 55)

Ey kara kalem! Zatin mana denizlerinin derinliklerinde bir balıktır.

1.3.20. Kalkan

Şekli kalkanı andıran yassı bir balık da “kalkan” adıyla anılır. Bu durum balık ve kalkan arasındaki benzetmenin çok öncelere dayandığını göstermektedir. Şiirlerde, düşmanın kanı bir derya olduğunda kalkan yassı, kılıç ise uzun bir balığa döner; bu iki balık kan deryasında yüzer. Savaşta “kalkan” balığı, “kılıç” balığının ayrılmaz bir parçasıdır. Âşığın gözyaşı ve ah okları yağmur gibi yağdığında deniz kendini korumak amacıyla yassı balıkların kalkan, uzun ve ince balıklarını ise kılıç olarak kullanır.

‘ Adū-yı devletüñ kanı dönüp deryā-yı ‘ ummāna
Kılıç kalkan idi mähileri güyā o deryānuñ (Hāletī, s. 128, G. 23/14)

Devlet düşmanlarının kanı engin bir denize döndü; o denizin balıkları da sanki kılıç ve kalkandı.

Hadeng-i eşk ü āhumdan édüp her dem hāzer deryā
Kimin tīg eylemiş mähilerüñ kimin siper deryā (Hişālī, s. 18, G. 9/1)

Deniz gözyaşı ve ah oklarımdan her zaman çekindiği için balıklarının kimini kılıç kimini de kalkan yapmış.

1.3.21. Kaş

Kaşlar şekli, oynaklığı ve rengiyle balığı andırır. Kaşlar iki siyah balıktır ve sevgilinin duru bir suyu adıran yüzünde bulunur. Gönül kuşu, balık avlamaya çalışan bir su kuşuna dönüşür; kaş balıklarından gözünü ayırmaz.

İki tälibdür egilmişler kitāb-ı hüsnuñe
Yā iki mähīye dönmiş şuya tälīb kaşlaruñ (Nev‘ ī, s. 376, G. 246/2)

Senin suya talip/dalan kaşların ya güzellik kitabına (yüzüne) eğilmiş iki talebedir ya da iki balığa dönmüştür.

O mäh ebrūların oynatdı gördi ‘ aql ğavvāşı
Dēdi kim şīve deryāsında oynar iki mähīdür (Zātī, s. 348, G. 348/6)

Akıl dalgıcı, o ay gibi güzelin kaşlarını oynattığını gördü. “Bunlar cilve denizinde oynayan iki balıktır.” dedi.

Şöyle gözler cebhesinde hâcibin bu murğ-ı dil
Şayd-ı mâhî kaşdın éder şanasın deryâda baţ (Şafâî, MN, s. 1224)

Bu gönül kuşu onun (su gibi) yüzündeki kaşları öyle gözler ki bir kazın denizde balık avlamaya niyetlendiğini sanırsın.

Sevgilinin kâkülü kement, alnı duru bir su, kaşları da balıktır. Sevgilinin kemendi andıran kâkülleri alnındaki kaşlara düşünce kaşlar iki balık gibi kemende yakalanmış olur.

Kâkülün ebrûsı üstine şalındurmuş nigâr
Şan çekildi bir kemend ile şudan iki semek (Le’âlî, s. 97, G. 52/5)

O resmi andıran güzel, kâkülünü (iki) kaşının üstüne salmış; sanki bir kementle sudan iki balık çekiliyor.

Âşığın yaşlı gözü deniz veya kâseyi andırır. Sevgilinin kaşları bu yaşlı gözlere yansıyınca deniz veya kâsede yüzen iki balığa benzer. Kanlı gözyaşları akıtan bir göze yansıyınca ise Ceyhun Irmağı’nda yüzen iki balığı andırır.

Gözlerümde gel temâşâ eyle kaşuñ ‘ aksini
Néce düşüp seyr éder deryâda mâhîler gibi (Gedâyî, MN, s. 2721)

Gel de kaşının yansımını gözlerimde seyret; nasıl da (gözüme) düşüp o denizde, balıklar gibi gezinir.

Bir kâse şuda kcondı şanasın iki mâhî
Görinse gözüm içre nigârûñ kara kaşu (Sehî, s. 331, G. 274/3)

O resme benzeyen güzelin kara kaşları (yaşlı) gözümün içinde görünse bir kâse suya iki balık kondu sanırsın.

Peyker-i ebrû-yı dil-ber dîde-i pür-hûnda
İki mâhîdür yüzerler şanasın Ceyhûnda (Hâyâtî Çelebi, LT, s. 239)

O güzelin yüzündeki kaşlar kan dolu gözlerime (yansıdığında) onları Ceyhun’da yüzen iki balık sanırsın.

Âşığın gönlü engin bir denizdir; sevgilinin gönle saplanan hançeri ve gönülden çıkmayan kaşının hayali bu denizi mesken tutmuş iki balıktır. Denizde inci, mercan hatta balık bitse bile gönülden o inci dişlerin, mercan dudakların ve balık gibi oynak kaşların hayali gitmez.

Dil-berâ kaşuñ hayâli birle dilde hançerüñ
Édinüpdür câygeh deryâda mâhîler gibi (Nazmî, s. 4122, G. 6517/3)

Ey güzel! Kaşının hayali ile hançerin gönlümü denizdeki balıklar gibi mesken tutmuştur.

La‘l ü denānuñla kaşuñ fikri dilden gitmeye
Gide deryādan dūr ü mercān ile cānā semek (Nazmī, s. 2344, G. 3592/3)

Ey can! Denizden mercan, inci ve balık gitse de gönülden senin lal (dudağının), dişinin ve kaşının düşüncesi gitmez.

1.3.22. Kayık

Süratle giden bir kayık şekli ve hızıyla açık denizlere kaçan bir balığı andırır; ama bu balık suyun üstünde uçarcasına yüzmektedir.

Bir balık şanki kanatlanmış uçar baħr üzre
Çekdürüp şöyle gider şevk ile ‘ummāna kayık (‘Ālī, s. 163, K. 33/16)

Kayık şevkle engin denizlere öyle bir çektirip gider ki bir balık denizin üstünde kanatlanmış uçuyor sanırsın.

1.3.23. Kebap

Âşığın sinesi yangın yerine dönmüştür; bu yüzden bağrından kopan her ah kıvılcım ve alevler saçar. Âşığın ahı o kadar etkilidir ki denizin dibine bile ulaşır; balıkları yakıp kebab eder.

Şerer-i âteş-i dil baħre düşerse göreler
Tābe-i arzda mähileri biryān olmuş (Emrī, s. 141, G. 227/3)

Gönül ateşinin kıvılcımı denize bir düşerse balıkların yeryüzü tavasında (nasıl) kebab olduğunu görürler.

Baħre döksem āhum odı şemmesin
Kaynayup bişerdi içinde semek (Muħibbī, s. 995, G. 1895/4)

Denize ahımın ateşinden azıcık döksem içindeki balıklar kaynayıp pişerdi.

Bir kerre āh édeydüm nār-ı şerār-ı dilden
Kuşlar yanup felekde mähî bişeydi māda (Hişālī, s. 299, G. 410/3)

Bir kere ah etseydim gönlümdeki kıvılcımlı ateşden dolayı gökte kuşlar yanar, suda balıklar pişerdi.

Hañçerinden yāruñ āh étmek olurdu Zātīyā
Tutuşup ‘ālem eger deryāda yanmasa semek (Zātī, s. 187, G. 683/7)

Ey Zâtî! Eğer (ah ile) âlem tutuşup, denizde balıklar yanmasa sevgilinin hañçerinden ah edilebilirdi.

Aşağıdaki beyitte bir kâşanedeki gül tasvirinin renk ve canlılığı övülürken balıktan yararlanılmıştır. Buna göre güzel bir kırmızı gül tasviri kırmızı alevleri veya kuru hatırlatır. Böyle etkileyici bir gül tasviri suya yansırsa balıkları bile yakıp kebab edebilir.

Ol kadar buldu gül-i taşvîri reng-i feyz kim
Düşse ‘aksi âbda mâhiyi eylerdi kebâb (Nâşid, s. 81, K. 8/14)

Öndaki gül tasviri o kadar feyizli bir renk aldı ki onun aksi suya düşse balıkları kebab ederdi.

Şitâyyelerde kışın şiddeti anlatılırken balıklardan yararlanılmıştır. Şairlere göre dondurucu soğuktan etkilenen balıklar donmaya yüz tutan ırmaklardan kurtulup sığa kavuşmak için ocakta kebab olmaya bile razıdır.

Çoyup mâhî şovukdan cüy-ı âbı
Gelüp her meclisün olur kebâbı (Larendeli Hâmî, LM, s. 133)

Balık bile soğuktan akarsuyu terk eder, gelip her meclisin kebabı olur.

1.3.24. Kılıç

Kılıç demire su verilerek çelikleştirilir (Pala, 2003, s. 281). Bu bakımdan klasik Türk şiirinde kılıcın hem suyla hem de bir su canlısı olan balıkla anılması uygun görülmüştür. Ayrıca kılıç şekli ve parlak rengiyle bir balığa benzer.

Kılıç denen balık savaşlarda ortaya çıkar. Düşmanın göğsüne oltaya saldıran kılıç balıkları gibi üşüşür. Düşman kanından meydana gelen kan deryasında yüzer. Padişahın eli bir lütuf deryasıdır; kılıç denen balık bazen bu lütuf deryasını da mesken tutar. Bu balık kan döktüğünde padişahın ihtişamından dolayı onun etkisi göklerdeki Balık ve Yengeç burçlarına kadar ulaşır.

Çılıç mâhîlerine şest edermiş sineyi a‘dâ
Gören ol leşkeri dër bir ‘aceb mevvâc deryâdur (Nev‘î, s. 84, K. XXV/20)

O orduyu gören “Bu acayip, dalgalı bir denizdir.” der. Düşman, sinisini “kılıç” balıklarının (üşüştüğü) bir oltaya çevirmiş.

Bahr içre mâhî burc-ı esedde hilâldür
Şol dem ki alsañ ol kef-i deryâ-nişâna tîğ (Hayâlî, s. 20, K. 6/20)

Denizi andıran o eline ne zaman kılıç alsan ya denizde bir balık ya da Arslan burcunda hilal gibi durur.

Ne dem ki mâhî-i tîgi şinâver-i dem ola
Nemi ère semeke mevci ère tâ hârçeng (Hayâlî, s. 24, K. 7/14)

Önun kılıcının balığı ne zaman kanlara dalsa nemi Balık’a, dalgası da Yengeç’e kadar gider.

1.3.25. Kuş-Balık

Klasik Türk şiirinde göğü simgelemek üzere murg (kuş), yeri simgelemek üzere de mâhî (balık) kelimesi seçilmiş, bu iki kelime tezat oluşturacak şekilde sık sık bir arada

kullanılmıştır. Âşığın ahının yerin en dibinden (deniz tabanından) göğün doruklarına kadar her yere ulaştığını anlatmak için “yerden göğe” ifadesi yerine “murg u mâhiye, murg ile mâhî, murgdan mâhiye” ifadeleri kullanılmıştır. Bazen mâhî kelimesi yerine semek kelimesi de tercih edilmiştir.

Murğ u mâhî uyumaz nâle vü feryâdumdan
Bahtım olmaz dağı bîdâr elümden ne gelür (Aḥmed Paşa, s. 161, G. 58/4)

Kuş ile balık bile inilti ve feryadımdan uyuyamaz ama bahtım hâlâ uyanmaz, elimden ne gelir!

Fiğân u âh u nâlemden uyumaz murğ ile mâhî
Benüm gibi ğam-ı ‘ışka düşüp zâr olmasun kimse (Kemâl Paşa-zâde, MN, s. 2454)

Kuş ile balık bile feryat, ah ve iniltimden uyuyamaz; kimse benim gibi aşk derdine düşüp inlemesin.

Murğlar evc-i hevâda âhuma rahm eyledi
Acıdı acı yaşımı gördi deryâda semek (Muḥibbî, s. 997, G. 1900/5)

Kuşlar göğün doruklarında, ah edişime acıdı; balıklar denizde acı gözyaşımı görüp bana acıdı.

1.3.26. Makas

Şiirlerde deniz kıyısındaki köşkler övülürken de balıklardan yararlanıldığı görülür. Aşağıdaki beyte göre makas da şekli ve parlak rengiyle bir balığa benzer. Deniz ise geniş ve mavi bir kumaştır. Makas balıkları denizi mavi bir kumaş gibi yarar ve deniz kıyısındaki köşke bir elbise yapar.

Mâhîler mıkrâz olup mâ’î kumâşa girdiler
Kesdi deryâ kıddüñe lâyıķ libâs-ı nâzenin (Ḥayâlî, s. 65, K. 23/5)

Balıklar makas olup o mavi kumaşa (denize) girdiler; deniz senin boyuna layık, nazlı bir elbise kesti.

1.3.27. Marpuç

Fennî Mustafâ’nın marpuç hakkında yazdığı bir lugazda marpucun yılan balığına benzetildiği görülmektedir. Marpuç da yılan balığı gibi uzun ve kıvraktır; ama eti akrebe benzer ve yenmemesiyle yılan balığından ayrılır.

Aña ben mâr-ı mâhî dërdüm ammâ
Acıdur eti yenmez gejdüm-âsâ (Fennî Muştafâ, s. 836, L. 19/11)

Ben ona (marpuca) “yılan balığı” derdim ama o, acıdır ve onun eti akrep gibi yenmez.

1.3.28. Ok

Ok, ucundaki parlak temren ve arkasındaki kuyrukla ince ve uzun bir balığa benzer; kılıç da parlak ve daha geniş bir balıktır. Sevgilinin ok ve kılıcı âşığın yaşlar akıtan gözünde canlanırsa ok ve kılıç balıkları gözyaşı ırmağına gelmiş olur.

Çeşmümdе tîğ u tîri hayâlin gören şanur
Mâhîler ile toptolu olmuş bu cüybâr (Lâmi'î, MN, s. 596)

(Yaş akıtan) gözümde senin kılıç ve okunun hayalini gören, bu akarsuyun balıklarla dopdolu olduğunu sanır.

1.3.29. Öküz-Balık

Eski bir inanışa göre dünya bir öküzün boynuzları üzerinde durmaktadır; bu öküz ise dev bir balığın sırtında bulunmaktadır (Onay, 2009, s. 199; Şentürk, 2017, s. 55). Dünya hakkındaki bu eski inanışlar şiirlere de yansımıştır. Bu nedenle *gāv*, *şevr* (*öküz*) ve *semek* (*balık*) kelimeleri şiirlerde zaman zaman bir arada görülebilir.

Bahr-i hayretde çalur hikmet-i Haçç ile hemîn
Fikr êde işbu zemînüñ o ki şevr ü semekin (Nazmî, s. 3249, G. 5103/3)

Bu yeryüzünün öküz ve balığını düşünen, Allah'ın hikmeti karşısında hayret denizinde kalakalır.

1.3.30. Pul

Balık pulları zırhların üstündeki pul pul metalleri çağrıştırır. Bu nedenle balıklar pullu zırh giymiş birer insana benzetilir. Balıklar padişahın okudan, âşığın ah oklarından veya sevgilinin hançerinden korunmak için zırh giymiştir.

Havf-ı gürzüñle felekde ışık urundı güneş
Zahm-ı tîrüñle deñizlerde zırh geydi semek (Necâti, s. 54, K. 12/17)

Güneş senin gürzünden korktuğu için gökte ışık kuşandı; balık da okunun yarasından (çekinip) denizlerde zırh giydi.

Deñizde tîr-i âhum qorğusından
Olupdur mâr ile mâhî zırh-püş (Mesîhî, s. 184, G. 109/6)

Yılan ile balık ah okunun korkusundan denizde zırh giymiştir.

Dest-i dür-bâruñdaki hançerden êtmişdür hâzer
Geydi deryâ içre cevşen mâhî çoqlar sevdüğüm (Zâtî, s. 461, G. 957/4)

Ey çok sevdiğim! Balık senin inci saçan elindeki hançerden ürktü; denizde puldan bir zırh giydi.

Gül yaprakları da pula benzer; öyleyse gül de balıklara özenmiş ve kendini korumak için pullu bir zırh giymiştir. Âşıkların pul pul yaralarla dolu bedenleri balıkların puldan zırhlarına benzer bir zırhla kaplanmış gibidir.

Bir yeşil şancağ getürmüş geldi serv ol ceng için
Pullu cevşen geydi gül deryâda mâhiler gibi (Nihâni, PM, s. 4963)

Selvi, o savaş için yeşil bir sancak taşıyarak geldi; gül ise denizdeki balıklar gibi pullu bir zırh giydi.

‘Işk içinde dağ-ı bî-pâyân ile ‘âşıklarun
Pullu cevşen geydi şan deryâda mâhiler gibi (Zâtî, s. 344, G. 1538/2)

Senin âşıkların, (pul pul olmuş) sonsuz yaralarıyla aşk içindeyken sanki denizde pullu zırh giymiş balıklar gibidir.

Balıkların pulları bazen de akçe veya metal paralar olarak düşünülür. Balıklar sevgilinin gözüne girmek için ona pul pul akçeler getirir; yıldızlar da göklerde akçe olup saçılır. Balıkların bedeni baştan aşağı para pul doludur ama kavuşma incisinin bedeli parayla pulla ödenemez.

O mâha tâlib olur akçalarla pullarla
Nücüm-ı evc-i semâ ‘r-ı mâda mâhiler (Nev‘î, s. 283, G. 89/4)

Göğün doruğundaki yıldızlar ve suyun dibindeki balıklar o ay gibi güzele akçelerle ve pullarla talip olur.

Alınur şandı gibi nağd ile vaşluñ güherin
Bağr mâhileri ser-tâ-kadem olmuş pul pul (‘Âlî, s. 899, G. 812/3)

Denizdeki balıklar baştan ayağa pul pul olmuş; galiba kavuşma incisinin parayla pulla alınacağını sandılar!

1.3.31. Saç

Kıvrılan saçlar uzun ve oynak bir yılan balığını andırır; kaşlar da iki balıktır. Bu balıkların asıl yaşam alanı sevgilinin su gibi duru yüzüdür; ama âşığın gönül veya gözyaşı denizlerine de girebilirler.

Âh kim ol zülf ü ebrûlar hayâli kaynaşur
Bağr-i dilde şubha dek her gece mâhiler gibi (Lâmi‘î, MN, s. 2720)

Ah ah! Gönül denizinde her gece sabaha kadar o saç ve kaşların hayali balıklar gibi kaynaşır.

‘Aks-i gîsûnî bu yaşlu gözüm üstinde gören
Mâr-ı mâhî şana kim bağr durur cilvegehi (Târîkî, MN, s. 2795)

Yaşlı gözümün üstünde senin kâkülünün yansımasını gören, onu denizde ortaya çıkan bir yılan balığı sanır.

1.3.32. Semender-Balık

Semender yanmayan ve ateşte yaşadığı söylenen efsanevi bir canlıdır; balık ise bu canlının aksine suda yaşar. Dolayısıyla semender ve balık şiirlerde ateş ve su arasında bir tezat oluşturacak şekilde kullanılır. Âşığın gönlü balık olup gözyaşına batar; canı ise semender olup ateşe dalar. Bazen âşığın gözü gözyaşı denizinde balık olur; gönlü ise semender olup ateş denizine girer.

Göz yaşı içre ğarğa varur dil semek gibi
‘İşkuñ odınıñ olalidan cān semenderi (Hafî, PM, s. 4592)

Canım senin aşk ateşinin semenderi olduğundan beri gönül gözyaşları içine balık gibi batar.

Semender oldı gönül ‘ışkuñ odı deñizine
Niteki yaş deñizine bu gözüm oldı semek (Kāfî Burhāneddīn, s. 482, G. 1103/3)

Bu gözüm gözyaşı denizine nasıl balık olduysa gönül de aşk ateşinin denizine semender oldu.

1.3.33. Sevgili

Sevgili avlanacak parlak bir balıktır. Âşık, sevgiliyi oltaya getirmek ve ağına düşürmek için sabırla uğraşır. Bazen bu güzel balığı kendine çekmek için yem niyetine gözyaşı saçar. Bazen de delik deşik olmuş bedenini ağ olarak kullanır ve arzuların denizine salar.

Yaluñuz gördüm o māhı şuda bir māhî-şifat
Olımağ gayrı güzeller aña beñzer āşinā (Nazmî, s. 363, G. 242/4)

O ay gibi güzeli suda bir balık gibi yalnızken gördüm; başka güzeller ona benzer bir dalgıç/dost olamaz.

O māhı şayd için yemler döker ağlar şaçar eşkin
Dü çeşmüm dā’imā dalyancı-āsā yem kenārında (Fennî Muştafā, s. 559, G. 297/2)

İki gözüm, o ay gibi güzeli avlamak için dalyancı gibi daima deniz kenarında yemler döker; (yani) ağlar, gözyaşı saçar.

Hezār-raḥne tenim döndü dām-ı māhîye
Henüz baḥr-i temennāya şalmadığ gitdi (Şeyḫ Ğālib, s. 865, G. 343/4)

Binlerce yerinden delinmiş bedenim balık ağına döndü; onu henüz temenni denizine salamadık gitti!

1.3.34. Simâk-Semek

Klasik Türk şiirinde Simâk yıldızı en yüksekte, semek (balık) ise en aşağıda, en dipte olmayı simgeler. Eski inanışlara göre toprağın en dip noktasında Semek adlı bir balık vardır. Bu

nedenle yerin en derin noktasını ifade etmek için semek kelimesi seçilmiştir (Şentürk, 2017, s. 55). “Simâk” ve “semek” kelimeleri “en yüksekte en alçağa, yerden göğe kadar, göğün doruğundan denizin dibine kadar” anlamlarına gelecek şekilde sık sık bir arada kullanılmıştır. Simâk “سمك” ve semek “سمك” kelimeleri arasındaki cinas ve ses uyumu da bu kelimelerin birlikte kullanılmasını sağlamıştır.

Âşığın ahı tütüğü için göğe (Simâk’a) kadar çıkar; gözyaşı ise su olduğu için balığa (semeke) doğru iner.

Şöyle inledi beni hecrinden ol mâhuñ felek
Âhum u yaşum zebûnidur Simâk ile semek (Derûnî, MN, s. 1352)

Felek beni o ay gibi güzelin ayrılığıyla öyle inetti ki Simâk ile semek ahım ve gözyaşım karşısında âciz kaldı.

Hasretinden o melek-ñu o perî-rû güzelün
Âhum ile yaşum erişdi Simâk u semeke (Nazmî, MN, s. 2344)

O melek huylu, o peri yüzlü güzelin hasretinden ahım ile yaşım Simâk ve semeke erişti.

Aşağıdaki beyitte “semek” kelimesiyle birlikte “Simâk” değil, “gök” kelimesi kullanılmıştır. Bu durum şiiirlerde Simâk yıldızının aslında göğü veya göğün doruğunu ifade etmek için kullanıldığını açıkça göstermektedir.

Tâ ki senden ayru düşdi Mâtemî ey lâle-ruñ
Çıkdı âhı göge anuñ indi yaşı tâ semek (Mâtemî, MN, s. 1349)

Ey lale yanaklı! Mâtemî senden ayrı düştüğünden beri onun ahı göğe çıktı, gözyaşı da balıklara kadar indi.

1.3.35. Temren

Ok ve mızrakların ucundaki sivri demir parçaları parlak renkleriyle balık olarak düşünülür. Buna göre gönül bir deniz, sevgilinin gönle batan temrenleri de balıktır. Sevgilinin bakışları gönle devamlı ok gibi düştükçe gönülde temren balıkları daha da artar.

Deñizde şanki mâhîdür oñuñdan
Yêr êdüp dilde kalan cümle demren (Nazmî, s. 3045, G. 4771/4)

Sanki senin okundan kalan ve gönlü mesken tutan bütün temrenler denizde birer balıktır.

Dil-beruñ gitmese dilden n’ola peykânları pes
Hiç mâhî ola mı kim ola mâdan ayru (Nazmî, s. 3411, G. 5361/3)

O güzelin (balık gibi) temrenleri gönülden gitmese ne var! Balık hiç sudan ayrı olur mu?

1.3.36. Ümit

Âşık üzerine düşeni yaptıktan sonra işini Allah'a havale eder, ümitlerinin gerçekleşmesini bekler. Tevekkül bir deniz, gayret bir olta, ümitler de balıktır. Âşık tevekküle yönelmeye ne kadar gayret ederse ümidi de o kadar artar.

Yem-i tevekküle şal şast-ı himmetüñ Nâbî
Kim anda mâhî-i ümmîd çok şikâr olunur (Nâbî, s. 544, G. 111/9)

Ey Nâbî! Gayretinin oltasını tevekkül denizine sal; çünkü orada çok ümit balığı avlanır.

1.3.37. Yaprak

Lüfer yavruları şekillerinden dolayı “yaprak” ya da “defneyaprağı” adlarıyla anılır. Bu durum balık ve yaprak arasındaki benzetmelerin çok öncelere dayandığını göstermektedir. Aşağıdaki beyte göre güneş altında gittikçe kızaran güller kızgın bir tavaya benzer; söğüt yaprağı ise küçük bir balığı andırır. Söğüt yaprağının gölgesi güle düşer; böylece yaprak balığı gülün kızgın tavasına atılmış olur.

Berk-i bîdüñ sâyesi üstinde mâhîdür anuñ
Âteş-i hürşîdden gül tâbesine düşdi tâb (Nâdirî, s. 228, G. 13/2)

Gülün tavasına güneşin ateşinden hararet düştü; söğüt yaprağının gölgesi de onun üstünde (kızaran) bir balıktır.

1.3.38. Hz. Yûnus (a.s.)

Hz. Yûnus (a.s.), kavminin uyarılara aldırış etmemesinden dolayı öfkelenip kavminden uzaklaşmak için bir gemiye binmiştir. Gemi durmuş, Hz. Yûnus gemide çekilen kura sonucunda bu durumun sorumlusu sayılmıştır. Hz. Yûnus gemiden denize atlamak zorunda kalmıştır. Büyük bir balık Hz. Yûnus'u yutmuş, sonra karaya getirip bırakmıştır (İz, 1985, s. 32-33). Bu kıssa dolayısıyla klasik Türk şiirinde Hz. Yûnus ve balık birlikte anılmıştır.

Belâ deryâsınuñ mâhîleriyle âşinâ oldum
Çalupdur bu kerâmet hâzret-i Zü'n-nûndan mîrâş (Ziyâ'î, s. 144, G. 42/2)

Bela denizinin balıklarıyla daldım/dost oldum; bu keramet bize Hazreti Zü'n-nûn'dan (Hz. Yûnus'tan) miras kalmıştır.

Yûnusı bañn-ı semekden çıkarup şâd êtdüñ
Çullaruñ sensin eden renc ü 'anâdan maḥfûz (Selâmî, s. 421, G. 126/4)

Yûnus'u (a.s.) balığın karnından çıkarıp sevindirdin; kullarını ızdırıp ve sıkıntılardan koruyan sensin.

Aşağıdaki beyitte bayram hilali Hz. Yûnus'u yutup karaya taşıyan büyük balığa benzetilmiştir.

Yā kenār-ı ‘ālem-i ğabrāya emr-i Hakk ile
Yūnus-ı ‘izzet getürmiş mähî-i ‘ummān mısın (Hayālî, s. 59, K. 20/4)

Yoksa yeryüzünün kenarına Allah’ın emri ile aziz Hz. Yūnus’u getiren okyanus balığı mısın?

1.4. Balık Çeşitleri

Balıklara çeşitlerine göre verilen adlar klasik Türk şiirinde nadiren kullanılmıştır. Genellikle her türlü balık “mâhî, semek, hût” kelimeleriyle anılmıştır. Balığa benzetilen dil, kalkan ve kılıç aynı zamanda bazı balık cinslerine isim olmuştur; ama şiirlerde bu kelimeler genellikle doğrudan dil balığı, kalkan balığı ve kılıç balığı anlamlarında kullanılmamıştır. Bu kelimelerin aynı zamanda balık adı olduğu sadece çağrıştırılmıştır. Klasik Türk şiirinde geçen bazı balık çeşitleri aşağıda ele alınmıştır.

1.4.1. Kılıç Balığı

Askerler giydikleri pullu ve parlak zırhlarla, taşıdıkları süngü ve kılıçlarla kılıç balıklarını andırırlar. Kılıç balıkları gibi hızlı, çevik ve güçlü olurlar.

Şavaş deryāsına talmış zırh geymiş bahādurlar
Kılıç balıklarındur işleri ‘arz-ı şalâbetdür (‘Ālî, s. 231, K. 57/9)

Savaş denizine dalmış ve zırh giymiş cengâverler kılıç balıklarıdır, işleri de sebat göstermektir.

1.4.2. Neheng

“Neheng” kelimesi genellikle “timsah” anlamında kullanılmıştır. Bunun yanında, kelimenin hem bazı beyitlerdeki kullanılış şeklinden hem de bazı sözlüklerde geçen ikinci tanımlarından hareketle “balina” anlamına geldiği de belirtilmektedir (Yıldız, 2010, s. 196). Beyitlerde inci dalgıçlarının korkulu rüyası olarak geçen “neheng”lerin devasa büyüklüklere ulaşabilen deniz timsahları mı, köpek balıkları mı, yoksa balinalar mı olduğu tartışmaya açıktır. Balinaların genellikle insanlar için tehlike oluşturmaması ve dalgıçların ulaşamadığı okyanuslarda bulunması dalgıçlara saldıran canlıların “balina” olma ihtimalini azaltmaktadır.

Maḥabbet bahri kim dürr-i şeb-efrüz ile memlûdur
Nehenginden edersin ihtirâzı dalabilmezsin (Hayālî, s. 332, G. 68/3)

Aşk denizi geceyi aydınlatan incilerle doludur; ama timsahından/balinasından korkarsın, ona dalamazsın.

1.4.3. Sakankûr

Sakankûr keler cinsinden küçük bir balıktır; kum balığı olarak bilinir. Sakankûrun kemiğini veya derisinden bir parçayı üstünde taşıyan insanın halka daha şirin görüneceğine inanılmıştır (Onay, 2009, s. 403-404).

Ol mâhı şaşına düşürürdi dil-i za'îf
Bir çâre eyleseydi saşankûr balığı (Sünbül-zâde Vehbî, s. 475, G. 259/5)

[= Sakankûr balığının bir faydası olsaydı zayıf gönlüm o ay gibi güzeli oltasına düşürürdü.]

1.4.4. Yılan Balığı

Yılan balığı klasik Türk şiirinde “mâr-ı mâhî” adıyla anılmıştır. Bazen sevgilinin uzun saçları bazen de nargilenin marpucu şekil bakımından yılan balığı olarak düşünülmüştür. Sevgilinin kıvrılan saçları uzun ve oynak bir yılan balığına benzetilir. Sevgilinin kâkülü âşığın yaşla dolu gözüne yansırsa denizin üstündeki bir yılan balığı gibi görünür.

‘Aks-i gîsûñî bu yaşlu gözüm üstinde gören
Mâr-ı mâhî şana kim bañr durur cilvegehi (Târîkî, MN, s. 2795)

Yaşlı gözümün üstünde senin kâkülünün yansımını gören, onu denizde ortaya çıkan bir yılan balığı sanır.

Sonuç

Klasik Türk şiirinde adı geçen deniz canlılarından biri de balıktır. Klasik Türk şairleri Türkçe “balık” kelimesi yerine Arapça “semek” ve Farsça “mâhî” kelimelerini daha çok tercih etmiştir. Arapça “hût” kelimesi ise genellikle bir gök bilimi terimi olarak veya Hz. Yûnus (a.s.) kıssası dolayısıyla kullanılmıştır. Sakankûr ve yılan balığı gibi birkaç balık dışında genellikle balıkların kendilerine has adları kullanılmamış, her türlü balık “mâhî, semek, balık” gibi adlarla anılmıştır.

Klasik Türk şiirinde âşık, hançer, kılıç, dil, göz, kaş, saç, dert, ümit gibi somut veya soyut birçok varlık balığa benzetilmiştir. Bu araştırma sonucunda balıkla ilgili benzetme ve özelliklerin tahmin edilenden de fazla olduğu görülmüştür. Bundan sonra yapılacak araştırmalarla balıkla ilgili başka benzetme ve özelliklerin ortaya çıkarılması da mümkündür.

Klasik Türk şairleri balıkları âşık-sevgili ilişkisi çerçevesinde ele alıp birbirinden ilginç benzetme ve hayallerle şiire dâhil etmiştir; bu durum onların doğaya ait unsurları şiire aktarmadaki başarılarını ve hayal güçlerindeki derinliği gözler önüne sermektedir.

Makalede incelenen beyitler okuyucuya kolaylık sağlamak açısından bugünkü Türkçeye göre nesre çevirileriyle birlikte verilmiştir. Bu çalışmanın klasik Türk şiiri araştırmalarına katkı sağlamasını dileriz.

Kısaltmalar

a.s.	‘aleyhi’s-selâm
G.	Gazel
H.z.	Hazreti
K.	Kaside
Kt.	Kıt‘a
L.	Lugaz
LM	Ḥamdî-i Larendevî, Leylî vü Mecnûn
LT	Latîfî Tezkiresi

MN	Mecmâ‘ün-Nezâ‘ir
Müf.	Müfred
PM	Pervâne Beg, Mecmû‘a-i Nezâ‘ir
s.	sayfa
Tb.	Terkîb-bend

İşaretler

“ ”	Alıntı veya vurgulama
()	İkinci durumdaki bilgiler

Kaynaklar

- Abdel-Maksoud, B. S. M. (2004). *Leylâ ile Mecnûn mesnevisinin Arap, Fars ve Türk Edebiyatı’nda ele alınış biçimi ve Larendeli Ḥamdî’nin eseri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, C 2, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akdoğan, Y. (Tarihsiz). *Ahmedî Dîvân*. Basıldığı Yer Yok: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78357/ahmedi-divani.html> (Erişim Tarihi: 20.03.2017).
- Aksoyak, İ. H. (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 12.10.2018).
- Ararat, Ş. (2010). *Enderûnlu Mehmed Hâmid Beg dîvânı inceleme-metin*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arslan, Ö. (2013). *Ubeydî dîvânı (metin ve inceleme)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bilkan, A. F. (1997). *Nâbî dîvânı*. C 1. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Canım, R. (2000). *Latîfî tezkiretü’ş- şu‘arâ ve tabsiratü’n-nuzamâ (inceleme-metin)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Çavuşoğlu, M. ve Tanyeri, M. A. (1987). *Zatî divanı (edisyon kritik ve transkripsiyon) gazeller kısmı*. C III. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Çavuşoğlu, M. ve Tanyeri, M. A. (1989). *Üsküblü İshâk Çelebi dîvan tenkidli basım*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Demirel, H. G. (2005). *18. yüzyıl şairlerinden Belîğ Mehmed Emîn dîvânı (inceleme-tenkitli metin-tahlil)*. C 2. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Demirkazık, H. İ. (2009). *18. yy. şairi Mustafa Fennî dîvânı (inceleme-tenkitli metin-dizin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Doğan, F. (2011). Osmanlı'da Boğaziçi'nde balıkçılık (18. yüzyıl-20. yüzyıl). *Tarih Okulu*, S. X, 39-57.
- Doğan, G. (2010). *Edirneli Nazmî dîvânı (transkripsiyonlu metin-inceleme)*. Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Durmuş, T. I. ve Canım, R. (2018). *Edirneli Şevkî dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/59035.sevki-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 26.10.2018).
- Ercan, Ö. (2003). *Peştelî Hisâlî dîvânı tahlili (inceleme-metin)*. C 2. Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ergin, M. (1980). *Kadı Burhaneddin divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Gıynaş, K. A. (2013). *Pervâne Bey mecmuası (inceleme-metin)*. Doktora Tezi, Yozgat: Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gökyay, O. Ş. (1996). *Evliya Çelebi seyahatnâmesi, Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zullî, Topkapı Sarayı Bağdat 304 yazmasının transkripsiyonu-dizini*. (haz. Yücel Dağlı), İstanbul: 1. Kitap, Yapı Kredi Yayınları.
- Gül, H. (2008). *İbrahim bin Edhem ve tasavvuf tarihindeki yeri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürgendereli, M. (2002). *Hasan Ziyâ'î hayatı-eserleri-sanatı ve divanı (inceleme-metin)*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Harmancı, M. E. (1999). *Şinâsî dîvânı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İz, M. (1985). *Ahmed Cevdet, kısas-ı enbiya ve tevarih-i hûlafa*. 2. Baskı. C I. Basıldığı Yer Yok: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kahraman, A. G. ve Sönmezdağ, A. S. (2017). Osmanlı mutfak kültüründe balık tüketimi ve dolma zeytin turşusunun kırsal turizm gastronomisine kazandırılması üzerine bir çalışma. *Uluslararası Kırsal Turizm ve Kalkınma Dergisi*, 1 (2), 1-7.
- Karahan, A. (1966). *Kanuni Sultan Süleyman çağı şairlerinden Figânî ve divançesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kaya, A. (1999). *Dîvân-ı Selâmî (inceleme-metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, B. A. (2017). *Azmizâde Hâletî dîvânı*. Sakarya: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56159.azmizade-haleti-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 08.10.2018).
- Kesik, B. (1996). *Cenâbî Paşa divânı (hayatı, edebî kişiliği, divanı'nın karşılaştırmalı metni)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korkut, G. (2004). *Dîvân-ı Le 'âlî (inceleme-metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Köksal, M. F. (2012). *Edirneli Nazmî mecma 'u'n-nezâ'ir (inceleme-tenkitli metin)*. Basıldığı Yer Yok: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları. <http://ekitap.kultur-turizm.gov.tr/TR,78454/edirneli-nazmi-mecmaun-nezair.html> (Erişim Tarihi: 19.03.2017).
- Küçük, S. (2015). *Bâkî Dîvânı Tenkitli Basım*. 3. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Küleççi, N. (1985). *Gani-zâde Nâdirî hayâtı, edebî kişiliği, eserler: dîvânı ve şeh-nâmesi'nin tenkidli metni*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- Mengi, M. (2014). *Mesihî dîvânı*. 2. Baskı. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Mermer, A. (2004). *Kütahyalı Rahîmî ve dîvânı*. I. Baskı. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.
- Okçu, N. (1993). *Şeyh Galib (hayatı, edebî kişiliği, eserleri, şiirlerinin umûmî tahlili ve divânının tenkidli metni)*. C II. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Okutan, Y. (2009). *Divan-ı Yâver*. Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Onay, A. T. (2009). *Açıklamalı divan şiiri sözlüğü eski Türk edebiyatında mazmunlar ve izahı*. (Haz. Cemal Kurnaz), İstanbul: H Yayınları.
- Özdemir, M. (1999). *Neccâr-zâde Rızâ divânı'nın edisyon kritiği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özyıldırım, A. E. (1999). *Hamdullah Hamdî ve divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Pala, İ. (2003). *Ansiklopedik divân şiiri sözlüğü*. 12. Baskı. İstanbul: Leyla ile Mecnun Yayıncılık.
- Saraç, M. A. Y. (2002). *Emrî divanı*. 1. Basım. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Sungur, N. (1994). *Âhî divânı (inceleme-metin)*. 1. Baskı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Şentürk, A. (2017). *Osmanlı şiiri kılavuzu (bâb-çüst eri)*. C 2. İstanbul: Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi.
- Tanrıbuyurdu, G. (2006). *Eşref Paşa Dîvânı (İnceleme, Transkripsiyonlu Metin, Nesre Çeviri)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tanrıbuyurdu, G. (2012). *Mu'îdî dîvân (metin-çeviri)*. Doktora Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tarlan, A. N. (1945). *Hayâlî Bey dîvânı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1963). *Necati Beg divanı*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Tarlan, A. N. (1966). *Ahmed Paşa divanı*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları Müdürlüğü, Millî Eğitim Basımevi.
- Tarlan, A. N. (1967). *Zatî divanı (edisyon kritik ve transkripsiyon) gazeller kısmı*. C I. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1970). *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı*. C II. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tulum, M. ve Tanyeri, M. A. (1977). *Nev'î divan tenkidli basım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Üzgör, T. (1991). *Fehîm-i kadîm hayatı, sanatı, dîvân'ı ve metnin bugünkü Türkçesi*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

- Yavuz, K. ve Yavuz, O. (2016). *Muhibbî dîvânı bütün şiirleri (inceleme-tenkitli metin) Kânûnî Sultan Süleyman (ö. 1566)*. 1. Baskı. C I. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Yekbaş, H. (2010). *Sehî Bey divânı*. İstanbul: Kitabevi 436.
- Yenikale, A. (2017). *Sünbülzâde Vehbî dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56212,sunbulzade-vehbi-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 26.10.2018).
- Yıldız, A. (2010). Klasik Türk edebiyatında “neheng” kelimesi üzerine. *Erdem*, 56, 181-197.
- Zülfe, Ö. (1998). *Nâşid [1749-1791] dîvân*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Extended Abstract

Animals were included in classical Turkish poetry for various reasons. Since sea is an important image for poets, sea creatures are frequently mentioned in poems. Fishes have a special importance as sea creatures.

In this study, we examined how fish were handled in classical Turkish poetry. Our study consists of an entrance and four main parts. The view of the fishes of the Ottoman society and its reflections on the poetry is evaluated in the entrance. Some of the assessments in the introduction are: In Ottoman Turkish fish was often called Arabic “semek” and Persian “mâhî”. Arabic “hût” was often used as a term of celestial science. Small or large fish were called the same. The names of marine fish are generally not in Turkish. The name of freshwater fish is generally in Turkish.

It is understood that fish in the Ottoman society was less loved than other foods. Fish was usually consumed by poor people who could not buy meat. Evliya Çelebi stated that the fish was an appetizer for the drunkards. It is implied that fish cookers sell fish dishes to drinkers or non-Muslims. These social facts about fish are reflected in classical Turkish poetry.

In poems, reference was made to sealery of importance in Ottoman fishing. It is said that there are many kinds of fishes in Gallipoli. In poems, fishing rods and networks are mentioned.

In classical Turkish poetry, fish became the subject of analogies about lover. Fish, cutting and piercing tools are likened. Fish therefore took part in the depictions of war. Some religious narratives also refer to fish.

In the first part, there are couplets in which lovers are considered fish. Some of the topics in the first part are: The lovers likened themselves to a fish in the sea. They stated that they were thirsty and struggle like a fish. They said that there were sores resembling fish scales in their bodies. They were hunted by their beloved like fish. Beautiful dear could catch fish using her hair like a fishing rod or net. In the sea of love, the lovers could not find any.

In the second part, the evaluations of the poets about fishes are discussed. In the second chapter the topics covered are: The fish is considered to be in love. The body of the fish has been scarred to exfoliating wounds from love. Lovers pour a bloody tears and fish float in the sea of bloody tears. It has been said how the fish are afraid of the net.

In the third part, some analogies and features related to fish in classical Turkish poetry are listed. The analogy and features of the fish mentioned in the third chapter are: soldier, moon-fish, verse, spirit, trouble, tongue, mute, bread slice, sky, unawareness, heart, eye, pupil of the eye, memory, dagger, imagination, crescent, İbrahim Edhem, pen, shield, eyebrow, kayak, kebab, sword, bird-fish, scissors, tube of a nargileh, arrow, ox-fish, flake, hair, salamander-fish, sweetheart, simâk-semek, metal arrowhead, hope, leaf, Hz. Yûnus (a.s.).

Some of the considerations presented in the third part are as follows: It is noteworthy that fishes are similar to cutting and piercing tools such as daggers, swords, scissors, arrows and arrowheads. These tools are likened to fish due to their shapes and colors. Flocked fishes are like soldiers floating in the sea of war. As the eye and the pupil swim in tears, they are considered fish. The sky is a dark blue fish, and the stars can be considered a fish scale. When the sky is like a blue sea, the crescent is considered a bright fish. The love of the scourge comes out to the sky, and the crescent becomes a kebab like a fish. Abstract concepts such as imagination and hope are likened to fish. Pencil is a fish plunging into the sea of meaning. Eyebrows of lovers are likened to black fish. The face of the is likened to water and eyebrows are said to be fish and swim here. Eyebrows of valentine turn into fish and eyebrows, floating in the tears sea of lovers. It is imagined that the fish are flashed kebabs due to the burning cry of the lover. Religious information about Hz. Yûnus (a.s.) and İbrâhîm Edhem was reflected in the poems. Fish symbolizes the lowest point of the earth. The old belief about the world standing on a giant fish and ox reflected in poetry. The fish is dealt with unawareness and silence. Fish is the symbol of weak memory. The fish is likened to a person wearing armor because of its stamps. Fish scales were evaluated as metal coins offered to valentine. Valentine has been seen as a beautiful fish to hunt. Lover uses the tears as bait and tries to hunt the valentine. Thin willow leaves are likened to fish.

In the fourth part, some fish species in classical Turkish poetry are listed. Species of the fish mentioned in the fourth part are: swordfish, neheng, sakankur and eel.